

Наталія СЛУХАЙ,
професор Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС ШЕВЧЕНКА

Поетичний (експресивний, афективний) синтаксис виникає внаслідок використання ресурсів граматичної системи мови, синтаксичних засобів (синтаксичних одиниць, зв'язків і відношень між ними та їхніми компонентами) для досягнення художньої мети. Крім того, так називають науку про цей феномен.

У центрі уваги шевченкознавців традиційно перебували питання художнього синтаксису поетичної мови Шевченка. Простежуються два напрями досліджень: **формально-синтаксичний**, що спочатку поєднувався із пошуком семантико-стилістичних особливостей синтаксичних явищ, а згодом оформився як дослідження цілісної системи поетичного синтаксису автора, і **образно-стилістичний**, спрямований на розбудову теорії фігур, виразально-зображальних засобів синтагматичної природи. Обидва розвивалися у двох векторах: вивчення синтаксичних феноменів провадилося або в історико-мовознавчому ракурсі, або в іманентно авторській художньо-мовній системі.

Традиції іманентного вивчення художнього синтаксису Шевченка в системі різнорівневих синтаксичних явищ художньої мови автора, а не лише як проекції стилю доби започаткував Л.Булаховський, їх розвивали дослідники й у другій половині ХХ ст. Свої зусилля шевченкознавці спрямували на осмислення таких проблем: синтаксис словосполучення, особливо зі зв'язком керування (В.Льїн), пунктуація в російських поемах (Л.Булаховський), багатоваріантна еліптичність, асиндетон; високочастотна інверсія (В.Ващенко, В.Льїн, Т.Зайцева, В.Русанівський, С.Єрмоленко, В.Жайворонок); присудок у поезії Шевченка як форма втілення структур українського живого мовлення (В.Льїн, Т.Зайцева), різноманітність будови, інтонаційне багатство речення (Т.Зайцева), функції часток у структурі речення (В.Льїн), засоби інтимізації, насамперед займенники у структурі речення (Л.Булаховський), риси експресивного синтаксису, пов'язані з реформуванням української мови, зокрема відображення у мові Шевченка народнорозмовного і фольклорного синтаксису (В.Русанівський), заголовок і його роль (Н.Чамата, А.Мойсієнко), статус окличних і питальних речень (Т.Зайцева); звертання (Л.Булаховський, Л.Кадомцева, А.Мойсієнко), статус означень і прикладкові звороти (Т.Зайцева, С.Скляр, А.Мойсієнко), повтор (С.Скляр), роль прикладки в поезії Шевченка (В.Русанівський), діалогічність поетичного тексту включно з прямою, непрямою, невластивою прямою мовою (В.Ващенко, В.Смілянська). У другій половині ХХ ст. розвивалися традиції дослідження художньо-естетичного резонансу ос-

новних синтаксичних одиниць (художньо-поетичної своєрідності словосполучень, простих і складних речень), увагу науковців привертала розбудова теорії фігур; вивчення тексту і текстових феноменів, таких, як повтор, засоби інтимізації, діалогічність, сильні позиції тексту (заголовок) тощо.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відроджується інтерес до проблем поетичного синтаксису Шевченка. Протягом останніх десятиліть мовознавці зосередилися на питаннях його поезики на рівні **синтаксису словосполучень**: позиційно стійкі словосполучення з авторизованим компонентом, як «милий чорнобривий» (О.Максим'юк, А.Агафонова), синоніміка просторових словосполучень (Ю.Маркітантов, О.Мозолюк, Т.Мозирська) та ін. На рівні **речень і компонентів речень** актуалізувалися такі аспекти: структура та функції простих речень (С.Марич), засоби вираження наказовості (Т.Лобода), односкладні особові речення поетичних творів Шевченка в історико-мовознавчому ракурсі (С.Овчарук, В.Добош), неповні й еліптичні речення (О.Зарудняк, Р.Козак, Л.Марчук), ускладнені речення, зокрема звертання, однорідні члени, прикладки, уточнювальні звороти, вставні слова (Г.Циганенко, О.Масюкевич, Н.Єршова, Р.Козак, Л.Марчук), внутрішнє мовлення з обірваними реченнями (Т.Замкова), парцельовані конструкції як експресивні прийоми відтворення живомовних структур у поетичній мові Шевченка (Р.Козак, Л.Марчук), обставинні поширювачі в конструкціях із ад'єктивними предикатами (З.Торчинська), синтаксичне функціонування дієприслівників і дієприслівникових конструкцій (Л.Коломієць); багаточленні складні речення (В.Лобода), стилістично марковані синтаксичні структури (О.Клименко), а саме синтаксичні архаїзми та їхні стилістичні функції (О.Безпалько); поетична пунктуація в простому неускладненому реченні (Л.Мельник) та ін.

Нині у колі наукових досліджень – здебільшого окремі синтаксичні явища, що розглядаються переважно в історико-мовознавчому ракурсі: «Заслуга Т.Г.Шевченка перед українською культурою полягала насамперед у тому, що він надав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості. <...> Особливо помітна творчоестетична робота у синтаксичній організації тексту» [23, с. 245]. Така масштабна текстотвірна роль поета утруднює створення холістичної картини його експресивного синтаксису. Водночас, за афористичним висловлюванням А.Загнітка, «синтаксис становить душу поетичного мовлення Тараса Шевченка» [7, с. 59].

Авторська специфіка виявляється вже на рівні словосполучення. Наприклад, керування типово де-

монструє залишки старої мови, вияв діалектної чи народнорозмовної особливості: ширше, ніж пізніше усталилося в літературній мові, вживання форми називного відмінка у знахідному об'єкта щодо істот: «Хто попасе мої ягнята?» («Петрусь»), використання форми називного відмінка в назвах істот у конструкціях із прийменниковим знахідним: «Нема кому розкувати, / Одностайне стати / За Євангеліє правди, / За темні люде!» («Єретик», рр. 102–105); архаїчні безприйменникові конструкції на означення непрямого об'єкта дії, очевидно, діалектні: «А москалі за Дунаєм / Турка воювали» («Відьма»); Шевченко ширше, ніж у сучасній літературній мові, вживав прийменник *на* зі знахідним відмінком для означення місця спрямування дії: «Та піду я на ярмарок / В неділю на місто» («На улиці невесело»); залучення місцевого відмінка з прийменником *о* на місці знахідного з прийменником *про* на означення об'єкта дії: «І благав би я о смерті» («А.О.Козачковському»). З-поміж синтаксичних архаїзмів, в тому числі на рівні словосполучення, О.Безпалько аналізує чимало явищ, зокрема знахідний відмінок множини у назвах об'єктів – осіб чоловічої статі: «Та розкаже по-нашому про свої гетьмани» («Гайдамаки») й багато іншого [1, с. 29–32].

Важливою ознакою поетичної мови Шевченка є позиційно стійкі словосполучення [17, с. 214–217], що мають високий потенціал художньої експресії, особливо ті з них, які виступають у ролі вигуків емоційно-оцінних компонентів: «І диво дивнее! ніколи / Ніхто не бачив і не чув / Такого дива!» («Марія», рр. 346–348). Ті з них, які є метафоризованими, сталими, часто відтворюють канон усного українського поетичного мовлення: «Одна його доля – чорні бровенята» («Катерина»); частина з них належить до народних афоризмів, що характеризують українську ментальність: «до схід сонця», «що день Божий», «од зіроньки до зіроньки» і подібні.

У поезії Шевченка розвинена синоніміка просторових словосполучень. Вербалізовані словами і формами з прийменниками *коло* («коло острога»), *біля* («біля його молоденький козак та дівчина лежить»), а також *при* («верби при долині»), *у* («у порогу»), *край* («край дороги»), *кінець* («кінець села»), *над*, *під*, *понад*, *потид* («попід дібровою», «понад ставом»), прийменниковими комплексами *недалеко коло*, *недалеко од*, *недалеко край* («недалеко край дороги»), синонімічні просторові словосполучення актуалізують тонкі смислові та стилістичні розбіжності, сприяють точному висловленню думки, демонструють семантичне багатство граматичної системи української мови в досліджуваній поезії [19, с. 480–486]. Так, дослідники поетичної мови Шевченка відзначають авторське використання і збагачення синтаксичних резервів народної мови на рівні словосполучення.

Виразними є особливості поетичного синтаксису Шевченка на рівні простого і складного речення. Спроби встановити залежність структурно-синтак-

сичних ознак речень від їхньої функції у структурі поетичного тексту показали, що прості речення поступаються складним, а в разі використання вони частіше виконують функцію зачину, перемикування смислових кодів, висновку зі змісту фрагмента тексту, завдяки їм також знижується рівень емоційної напруги тексту [18, с. 471–479]. Зі структурно-семантичного погляду з-посеред простих речень різноманітного спектру домінують ускладнені. Системних досліджень діапазону реалізованих у поезії Шевченка схем простих речень поки що немає, існують лише окремі спостереження. Так, речення структурної схеми $N_1 - N_1$ представлені ширше за речення структурної схеми $N_1 - N_5$, що є типовим для мови першої половини XIX ст.: «До нитки звівся мій козак, / Усе на панщині проклятій, / А був хазяїн...» («Меж скалами, неначе злодій»).

Засобом експресивного синтаксису виступають дієслівні форми, переважно у функції присудка. В основному в ліро-епічній оповіді це дієслівні присудки однакового часового оформлення: «У неділеньку та ранесеньку / Сурми-труби вигравали. / В поход у дорогу славні компанійці / До схід сонечка рушали. / Випроводжала вдова свого сина, / Ту єдиную дитину. / Випроводжала сестра свого брата» («Хустина»). Емоційне напруження передається кількома присудками у формі майбутнього часу доконаного виду: «Окують царей неситих / В залізній пута, / І їх, славних, оковами / Ручними окрутять. / І осудять неправедних / Судом своїм правим, / І вовіки стане слава, / Преподобним слава» («Неофіти», рр. 391–398).

Типовим для мови Шевченка є чергування форм різних часів, умотивоване розмовно-оповідним характером викладу думок, найширше – теперішнього і майбутнього доконаного: «Іде собі наш Ярема, / Нічого не бачить; / Одна думка усміхнеться, / А друга заплаче» («Гайдамаки», рр. 1312–1315). Поширена в літературному вжитку за життя Шевченка форма давноминулого часу представлена в мові автора лише в чотирнадцяти випадках: «Ой пожали б, якби були / Одностайне стали / Та з фастовським полковником / Гетьмана єднали» («Іржавець»). Одна з виразних рис експресивного синтаксису Шевченка полягає у послуговуванні дієслівними формами наказового способу, які часто супроводяться звертанням: «Та посійся ж не словами, / А розумом, ниво!» («Не нарікаю я на Бога»). Присудків, виражених незмінними формами (напр., *шасть*, *шелесть*), у поетичній мові Шевченка, порівняно з мовою його сучасників, менше – близько двадцяти випадків [12, с. 61]: «Аж зирк – і наймичка ввійшла / На двір» («Наймичка», рр. 399–400). Одну з найхарактерніших рис поетової фрази становить велика кількість однорядних дієслівних присудків [9, с. 8]. Широке використання дієслів минулого часу і зміна часових планів за умови домінанти дієслів минулого часу динамізує розвиток сюжету в творах Шевченка, за протилеж-

ної умови – уповільнює, що пояснюється великою кількістю дієслів недоконаного виду, які виступають у формі теперішнього часу, і доконаного – у формі минулого [9, с. 9]. Багато в поетичній мові Шевченка присудків, які за семантикою наближаються до фразеологічних сполук: «А зять пішов у москалі» («Москалева криниця», 1847).

Парадигму наказового способу в реченні становлять прості і складені форми. З-поміж простих у Шевченка активні форми другої особи однини, що мають або флексію *-и*, або нульове закінчення: «Не плач, Катерино, / Не показуй людям сльози, / Терпи до загибуні!» («Катерина», рр. 449–451); першої і другої особи множини, що утворюються відповідно за допомогою закінчень *-імо (-ім)*, *-мо, -іть (-іте)*, *-те*: «Ушкваримо, мій голубе, / Поки не загинем!» («Гайдамаки», рр. 1778–1779). Аналітичні форми наказового способу третьої особи однини та множини, що реалізують переважно модальність бажання, а не наказ, й утворюються поєднанням частки *хай (нехай)* з різними формами дієслова, у Шевченка трапляються рідко: «Нехай собі бенкетують, / Нехай на здоров'я!» («Тарасова ніч», рр. 91–92). Наказовий спосіб у поезіях Шевченка передає й типові семантико-стилістичні значення та відтінки (просте спонукання, прохання, благання, дозвіл, умовляння, застереження, наказ, жартівливе або іронічне спонукання), і контекстуально вмотивовані побажання, повчання: «Шануйтеся ж, любі, в недобру годину» («Катерина», р. 466), схвалення: «Нехай буде Голий, / Так і пиши!» («Гайдамаки», рр. 1419–1420), прокльон, заклик, привертання уваги: «Слухайте ж, дівчата!» («Тополя») та інше. Спонування в поезії Шевченка набуває різного емоційно-експресивного забарвлення залежно від постпозиції або препозиції займенників, функцій часток, афіксів, звертань і вставних конструкцій [16, с. 390–394]. Адже поетична мова, яка розкриває внутрішнє ество людини з позиції активного учасника подій, завжди емоційна, експресивно насажена.

Інфінітив у досліджуваних текстах трапляється в інфінітивних реченнях: «Жить би, жить та славить Бога / І добро творити, / Та Божою красою / Людей веселити» («Княжна», рр. 108–111); у безособових реченнях структурної схеми *Praed. Inf.*: «Треба було б молодому, / Треба б одружитись» («Не хочу я женитися»), у складених присудках двоскладного речення: «І в тій хаті поставили / Царя ночувати» («Великий льох», рр. 100–101).

Поетичній мові Шевченка властива типова для розмовної мови неповна координація форм підмета і присудка – за формою роду: «Старшина пузата / Стоїть рядом; сопе, хропе, / Та понадувалось, / Як індики, і на двері / Косо поглядало» («Сон – У всякого своя доля», рр. 533–537), за формою числа: «Кров і дим їх упоїв» («Неофіти»). Це часто спостерігається за умови, коли суб'єктом дії виступає дитина: «А де ж дитина? / Побігло десь» («Марія», рр. 618–619). Замість підмета може виступати

займенник *воно*: «А у сусіда виростала / У наймах дівчина. / І я... <...> / Воно тойді було дитина» («Варнак», рр. 74–78). Треба згадати, що архаїчній свідомості українця властиве уявлення про повне набуття ознак статі дорослим і стирання уявлень про статеві особливості у дітей і старих.

Поетичним відхиленням від синтаксичних норм у поезіях Шевченка виступає пропуск частки *не* у заперечному реченні за відсутності заперечного займенника: «Ніхто любив мене, вітав, / І я хилився ні до кого» («Не гріє сонце на чужині»).

З-поміж обставинних поширювачів стилістичного забарвлення часто набувають локативні: «Село! Село! Веселі хати! / Веселі здалека палати, / Бо дай ви терном поросли!» («Княжна», рр. 44–46). Локативні поширювачі здатні вказувати на часову протяжність дії чи стану: «Преблагий був муж на світі / Максим отой, сину» («Москалева криниця», 1857). Обставинні поширювачі міри і ступеня, обставинні причинові поширювачі можуть бути вербалізовані безсполучниковим шляхом [29, с. 448–457].

Помітною рисою поетичного синтаксису Шевченка є еліпс. В.Ващенко приділив йому найбільшу увагу, розуміючи його дуже широко – як пропуск будь-якого члена речення і навіть складової частини члена речення [4, с. 156]. Еліпс як прикмету Шевченкового синтаксису вивчали В.Русанівський і В.Жайворонок. Експресію вірша підсилює вилучення підмета, що є найпоширенішою формою еліптичності у Шевченка [4, с. 156–159; 14, с. 495–504]: «З того часу титарівні / Щось такеє сталося! / Додому плачучи прийшла, / І спати плачучи лягла, / І не вечеряла!.. Не спала» («Титарівна»). Пропуск підмета часто поєднується «з характерною для Шевченкової поезії згущеною присудковістю, завдяки чому розповідь набуває особливого лаконізму, динамічності і розмовної виразності» [31, с. 437]. Еліптичні речення з відсутнім підметом, які є характерними для творчої манери автора, в сучасному синтаксисі здебільшого розглядаються як ситуативно неповні речення.

Типовим для поета є також використання еліпса у вузькому розумінні – як відсутність присудків певних семантичних класів, наприклад, мовлення: «Оксана в двері: “Вбили! вбили!” / Та й пада крижем» («Гайдамаки», рр. 809–810), руху: «Кинув коня та до неї» («Причинна»), буття, місцезнаходження, інтенсивної дії: «Зареготавсь, розігнався – / Та в дуб головою!» («Причинна»), спонукальної семантики [4, с. 159; 23, с. 193]. До еліпса В.Ващенко залічує і парцельовані структури [4, с. 159] – явище, близьке до того, яке В.Льїн описав під назвою приєднувальних структур: «Аж поки іменем Христа / Прийшли ксьондзи і запалили / Наш тихий рай. І розлили / Широке море сльоз і крові» («Полякам»). Окремі зауваження щодо природи еліпса Шевченка знаходимо у працях Т.Зайцевої [9, с. 4–5], О.Зарудняк [10, с. 96–97].

Поетичному синтаксисові Шевченка притаманна інверсія, або відхилення структури речення від нормативного ладу рівня синтаксичної синтагматики. Йдеться про винесення присудка на перше місце в реченні й наголошену позицію підмета; варіювання позицій членів речення, що урізноманітнює плин вірша; поширеність інверсованих структур, властивих народнопоетичній стилістиці висловлювання; емфатичну інверсію сполучників і сполучних слів. В.Льїн відзначив також, що інверсія підмета і присудка з винесенням їх на кінець речення характеризує урочисту оповідь Шевченка: «Поважно та тихо / У ранню пору / На високу гору / Сходилися полковники» («У неділеньку у святую»); частими є випадки поділу інверсій означень на препозиційні та постпозиційні: «А тим часом дороги / Літа тії молодії / Марне пронесли» («І широку долину»), а також інверсія сполучників у підрядному реченні як відображення особливостей народнорозмовної мови: «Коли забули, бодай заснули, / Про мою доленьку щоб і не чули» («N.N. – Сонце заходить, гори чорніють») [11, с. 66–67]. В.Русанівський звернув увагу на інверсію як важливу прикмету поетового синтаксису, спільну з мовою фольклору, а саме на прикінцеве розташування дієприслівника: «За ним ідуть есаули / Та плачуть ідучи» («Хустина») і на прикінцеву позицію головної частини підрядного речення у структурі фрази: «Бо хто матір забуває, / Того Бог карає» («І мертвим, і живим...», рр. 222–223) [23, с. 215]. Окремі зауваження щодо експресивної ролі порядку слів у досліджуваній поезії знаходимо у В.Ващенко [див.: 4, с. 165].

Поетичному синтаксисові Шевченка властиве ускладнення речення, представлене різними формами. До них належать звертання, вставні конструкції, відокремлені приєднувальні та парцельовані, однорідні члени речення як форма вияву універсального принципу повтору. Звертання здебільшого розгорнені, з емоційними епітетами і позитивного, і негативного забарвлення: «Схаменіться, недолуди, / Діти юродиві!» («І мертвим, і живим...», рр. 19–20). Серед багатьох оригінальних звертань виокремлюється емоційне виділення у звертання означення і – через повтор – підмета – особового займенника: «О скорбь моя, моя печаль! / <...> Тебе, о люту, зацькують!» («Хоча лежачого й не б'ють»), «Чого ж ви чванитесь, ви! / Сини сердешної України!» («І мертвим, і живим...», рр. 164–165), широке вживання речень-звертань з високою експресивністю, звертальних вигуків – вокативів: «Муко! Муко!». Поет часто послуговується експресивною формою звертання до неживого об'єкта. Л.Булаховський одним із перших дослідив звертання в поезії Шевченка і показав, «як саме вибір і художня обробка звертань глибоко пов'язані з основними нервами його творчості, з основними особливостями його художніх уподобань і майстерності» [2, с. 581]. Визначенню стилістичного по-

тенціалу звертань, риторичних звертань і звертальних груп у прямому і переносному значенні в художніх творах Шевченка присвячено праці А.Мойсієнка, Л.Кадомцевої, О.Масюкевич, Р.Козак, Л.Марчук та ін. Особливу увагу дослідники приділили прикладкам у складі звертань [2, с. 580–594; 13, с. 3–14; 30, с. 237].

Живомовного характеру поезіям Шевченка надають також вставні конструкції і частки, типові для розмовного синтаксису українця; особливо широко вони представлені в мові, що звернена до співбесідника: «Довго вони, як бачите, / Меж мови-розмови / Цілувались, обнімались / З усієї сили» («Гайдамаки», рр. 713–716). Вказівні частки *он, онде, ото ж*, як і вказівні прислівники *отам, отак*, вказівні займенники *той, отой, ота*, сприяють орозмовленню поетичного тексту: «Гуляючи, як той казав, / Шматок хліба з'їсти» («Сліпий», рр. 123–124). Типові для народнорозмовної мови, придієслівні частки (насамперед частки *собі, ну, та й ну, як, аж, таки, же, ж*) у мові поета створюють ефект невимушеної розповіді чи розмови: «Пливуть собі та співають» («Іван Підкова»), «Боже милий! / Як хочеться жити» («Ми восени таки похожі»). Функції часток докладно описав В.Льїн [12, с. 58–59].

Помітне місце серед досліджуваних явищ посідають приєднувальні конструкції, найчастіше зі сполучниками *і та а* [12, с. 55; 14, с. 495–504]: «Кохалася мати сином, / Як квіткою в гаї, / Кохалася... А тим часом / Батько умирає» («Сова», рр. 67–70). За принципом приєднувальних конструкцій оформляються ряди однорідних членів речення, частіше однорідних присудків: «Ввійшов Марко в малу хату / І став у порогу... / Аж злякався» («Наймичка», рр. 522–524).

Близькою до цього явища є така ознака Шевченкового синтаксису, як парцеляція – членування єдиної синтаксичної одиниці на формально самостійні частини: «Дитина б тая виростала / Без Матері, і ми б не знали / І досі правди на землі! / Святої волі!» («Марія», рр. 526–529). Парцельовані конструкції як експресивні прийоми відтворення живомовних структур у поетичній мові Шевченка досліджував В.Ващенко, пізніше – Р.Козак, Л.Марчук та ін.

Прикметним також вважаємо стилістично навантажене повторювання різних членів речення, найчастіше – дієслівних присудків: «Покинув ниву я і рало, / покинув хату і город. / Усе покинув» («Варнак», рр. 97–99), у тому числі однорідних: «А Ярина / То клене, то просить, / То замовкне... поцілує, / То знов заголосить!» («Сліпий», рр. 276–279), і підметів, переважно займенникових, що створює виразний живомовний характер тексту: «А я... аж страшно, як згадаю. / Я сам пішов у москалі» («Не спалося, а ніч, як море»). Іменникові повтори в поезії Шевченка використано на позначення великої кількості чогось, найчастіше – у неповних реченнях з іменниковим присудком: «Аж глядь

– палати зайнялись. / Пожар! пожар!» («Марина», рр. 212–213). Високу частотність демонструє повтор анафоричних сполучників *i, a*, меншою мірою – *ta, ta й* (близько 50 випадків на 1000 вживань) [див.: 12, с. 54]: «Виглянь, голубко, / Та поворкуєм, / Та посумуєм» («Гайдамаки», рр. 594–596). Ознакою спорідненості з народнописенною творчістю в мові Шевченка виступають різнотипні повтори прийменників: «За Києвом, та за Дніпром, / Попід темним гаєм, / Ідуть шляхом чумаченьки, / Пугача співають» («Катерина», рр. 393–396). Яскравими прикметами мови Шевченка, як і народної пісні, є повтор прийменника перед постпозитивним означенням [12, с. 56]: «Пішла в садок у вишневий, <...> / За сльозами за гіркими / І світа не бачить» («Катерина», рр. 236–274), а також повтор означуваного, другий елемент якого поширюється одним означенням, наприклад: «В степу, безлюдному степу» («Муза» [див.: 27, с. 16]). Повтор інтимізуючих займенників глибоко вивчив Л.Булаховський [2, с. 573–580], повтор атрибутивних сполук – С.Скляр [27, с. 15–23]. Повтор як засіб експресивного синтаксису Шевченка згадували майже всі сучасні дослідники.

Помітною рисою поезики складного речення Шевченка є характерна для народної мови перевага складносурядних, безсполучникових, меншою мірою – складнопідрядних додаткових і порівняльних речень. Ця риса часто визначає не лише поезії розмовно-оповідного характеру, а й різностильові твори: В.Ільїн зазначав, що у поемі «Неофіти» простих і складносурядних речень чи не найбільше – 84 % [12, с. 50]. В.Русанівський звернув увагу на явище синтаксичного синкретизму (коли за відсутності сполучників між частинами складного речення «у зародку» фіксуються сурядність і підрядність, різні види підрядних відношень), що сягає народно-розмовного та фольклорного стилів у поезиці Шевченка, наприклад, у баладі «Причинна» [23, с. 206].

З-поміж особливостей афективного синтаксису на текстовому рівні дослідники найчастіше називають повтор, діалогізацію мовлення, різноманітні засоби інтимізації, паралелізм синтаксичних структур.

Повтор у Шевченка часто виступає як засіб експресивного синтаксису за умови діалогізації мови: залучення звертань, питань (часто риторичних), вигуків: ««Степаночку! Степаночку! – / Ридала, кричала. – / Степаночку, моє серце, / Де ти забарився? / Тату! тату! Це Степан наш! / Ідіть подивіться!» («Сліпий», рр. 523–528). Такий різновид діалогізму

дуже поширений в ліро-епосі поета. В.Смілянська називає його реалізацією внутрішньотекстового відношення *герой – герой*. Його визначають адресованість, налаштованість на чужу реакцію, почергове реплікування, тематична конвергенція та інші риси. Багатоголосся Шевченкового тексту забезпечене також однобічним діалогом, або псевдодіалогом, коли один із партнерів «перебуває за сценою» [28, с. 226–231]. Дослідженнями прямої, непрямої мови та діалогізації як характерних ознак експресивного синтаксису Шевченка займалися В.Ващенко, Р.Козак, Л.Марчук та інші.

Художньому синтаксису Шевченка притаманні засоби інтимізації, або мовностилістичні засоби зближення з читачем чи слухачем. У цій функції широко вживані присвійні займенники: «Лучче ж поміркую, / Де то моя Катерина / З Івасем мандрує» («Катерина», рр. 390–392). Л.Булаховський вважає основними засобами інтимізації в поезії Шевченка інтимізуючі займенники та звертання [2, с. 573–595], В.Русанівський уточнює – вказівні займенники та звертання [24, с. 181]. Характерною рисою синтаксичної поезики Шевченка є паралелізм, згаданий В.Русанівським [23, с. 182]. Деякі синтаксичні особливості його російських поем («Слепая», «Тризна») описав Л.Булаховський.

Дослідники поетичного синтаксису Шевченка вслід за І.Огієнком звертають увагу на народно-пісенний елемент поетичного мовлення автора [21, с. 8]. Іншим питомим джерелом поетичного синтаксису митця називають стару українську літературну мову; цей зв'язок виявляється в тому, що «мовна свідомість поета формувалася під впливом цієї багатого змістом і формою літератури. Він спочатку всотав її в себе, а згодом витворив небачений до того в українській культурі органічний сплав суто народного матеріалу з давньою літературною формою» [24, с. 76].

Синтаксис поетичної мови Шевченка змінювався з плином часу. Народна оповідь із переважанням паратактичних конструкцій над гіпотактичними замінювалася характерною для відшліфованого синтаксису старої української літературної мови складною системою взаємозалежності слів і словосполучень, що виражали найскладніші часові, локальні, об'єктні, цільові, причинові та допустові відношення [23, с. 194].

Афективний синтаксис поезій Шевченка не вичерпується згаданими працями і потребує більшої уваги дослідників [14, с. 495].

Література

1. Безпалько О. Из спостережень над синтаксисом «Кобзаря» / О.Безпалько // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 4.

2. Булаховський Л. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка / Л.Булаховський // Булаховський Л. Избранные труды: в 5 т. – К., 1977. – Т. 2.

3. Булаховський Л. Російські поеми Т.Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX ст. / Л.Булаховський // Булаховский Л. Избранные труды: в 5 т. – К., 1978. – Т. 3.
4. Ващенко В. Про художній синтаксис Шевченка / В.Ващенко // Збірник праць наукової Шевченківської конференції. – К., 1960.
5. Єршова Н. Ускладнені речення у поемі Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...» / Н.Єршова // Українська мова й література в сучасній школі. – 2012. – № 3 (114).
6. Жайворонок В. Лінгвостилістична основа поезики Т.Г.Шевченка / В.Жайворонок // Мовознавство. – 1994. – № 2/3.
7. Загнітко А. Семантична незглибимість поетичного синтаксису Тараса Шевченка / А.Загнітко // Другі Шевченківські читання, присвячені 150-річчю «Заповіту» і 155-річчю «Кобзаря»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22–23 травня 1995 р.). – Переяслав-Хмельницький, 1995.
8. Зайцева Т. Дослідження синтаксису Шевченкового «Кобзаря» (присудок, керування, звертання) / Т.Зайцева // Наукові записки / Академія наук УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 1946. – Т. 2/3.
9. Зайцева Т. Стилістичне і граматичне значення пропуску та повторення присудків у поезіях Т.Шевченка / Т.Зайцева // Наукові записки: Мовознавство. – 1947. – Т. 4/5.
10. Зарудняк О. Еліптичні конструкції, утворені зв'язком керування, в поезії Т.Г.Шевченка / О.Зарудняк // Питання шевченкознавства: доповіді та повідомлення на науковій конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Черкаси, 1964.
11. Ільїн В. Курс історії української літературної мови / В.Ільїн. – К., 1957. – Вип. 5.
12. Ільїн В. Оформлення присудка в українських поезіях Т.Г.Шевченка / В.Ільїн // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958.
13. Кадомцева Л. Із спостережень над граматичними і стилістичними функціями звертань у поезії Т.Г.Шевченка / Л.Кадомцева // Дослідження з мовознавства: зб. ст. аспірантів і дисертантів. – К., 1963. – Вип. 2.
14. Козак Р. Трансформація розмовно-мовленнєвих конструкцій в експресивні засоби поетичного синтаксису (На матеріалі художнього мовлення Т.Г.Шевченка) / Р.Козак, Л.Марчук // Наукові праці / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9.
15. Коломієць Л. Синтаксичне функціонування дієприслівників і дієприслівникових конструкцій в українських поезіях Т.Г.Шевченка / Л.Коломієць // Праці Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 1962. – Т. 152. – Вип. 15.
16. Лобода Л. Складні синтаксичні конструкції з підрядними додатковими реченнями в поетичних творах Т.Г.Шевченка / Л.Лобода // Питання шевченкознавства: доповіді та повідомлення на науковій конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Черкаси, 1964.
17. Максим'юк О. Позиційно стійкі словосполучення з авторизованим компонентом (на матеріалі творів Т.Шевченка) / О.Максим'юк, А.Агафонова // Матеріали 34-ї наукової Шевченківської конференції: у 2 кн. – Черкаси, 2003. – Кн. 2.
18. Марич С. Синтаксична варіативність простих речень поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки» / С.Марич // Наукові праці / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9.
19. Маркітантов Ю. Синоніміка просторових словосполучень у поезіях Т.Шевченка / Ю.Маркітантов, О.Мозолок, Т.Козирська // Наукові праці / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9.
20. Масюкевич О. Звертання в мові художніх творів Т.Г.Шевченка / О.Масюкевич // Шевченківська конференція: тези доповідей. – Донецьк, 1964.
21. Митрополит Іларіон. Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1961.
22. Овчарук С. Односкладні відносно-безсуб'єктні речення в поемі Т.Г.Шевченка «Гайдамаки» / С.Овчарук // Питання шевченкознавства: доповіді та повідомлення на науковій конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Черкаси, 1964.
23. Русанівський В. Т.Шевченко – реформатор української літературної мови / В.Русанівський // Русанівський В. Історія української літературної мови: підруч. – К., 2001.
24. Русанівський В. У слові – вічність (Мова творів Т.Г.Шевченка) / В.Русанівський. – К., 2002.
25. Сидоренко Г. Поезія Т.Шевченка і традиції українського книжного і народного віршування / Г.Сидоренко // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3–4.
26. Симулик М. Стилістико-синтаксичні функції звертань в повісті Т.Г.Шевченка «Наймичка» / М.Симулик // Тези доповідей та повідомлення наукової конференції професорсько-викладацького складу Ужгородського університету, присвяченої 150-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Ужгород, 1964.
27. Скляр С. Стилістична роль повторів у поезіях Т.Г.Шевченка (атрибутивні сполуки) / С.Скляр // Дослідження з мовознавства: зб. ст. аспірантів і дисертантів. – К., 1963. – Вип. 2.
28. Смілянська В. Діалогічність як конститутивна основа Шевченкової поезії / В.Смілянська // Смілянська В. Шевченкознавчі роздуми: зб. наук. праць. – К., 2005.
29. Торчинська З. Обставинні поширювачі в конструкціях із ад'єктивними предикатами (На матеріалі поетичних творів Т.Г.Шевченка) / З.Торчинська // Наукові праці / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 9.
30. Циганенко Г. Прикладка у мові віршів Т.Шевченка / Г.Циганенко // XXX наукова Шевченківська конференція: тези і матеріали. – Донецьк, 1993.
31. Чамата Н. Типи віршової інтонації / Н.Чамата // Творчий метод і поезика Т.Шевченка. – К., 1980.